

is saját képükre teremtik: az albumban gyakori a bibliai témák feldolgozása, akár első pillantásra azonosítható antropológiájú cigány Krisztusok, cigány Máriák, cigány Ádámok és Évák köszönnek vissza a színes könyv lapjairól. Úgyszintén ismétlődő motívum az ábrázolások közt a keresztre feszítés – ez azonban már túlmutat biblikus mivoltán, egy nép áldozatosságát hivatott hangsúlyozni (akárcsak a gyűjtemény gyakori láger-festményei), egyszersmind a mitológiai negyedik szög-re való utalások is. (De vannak itt igen érdekes keresztrefeszítés-értelmezések is, például egyik ilyen crucifix-festményen Marx, sőt Sztálin maga is felismerhető.)

Az album alkotói között nők és férfiak egyaránt szerepelnek, sőt a nők részvételi aránya meglepetésszerűen (és örömtelien) magas. A teljesség igénye nélkül említtem meg néhány alkotó nevét: Balázs János (akivel a cigány festészet tulajdonképpen elkezdődött), Szentandrás-sy István, Mocsár Gyula (tájképei sajátos derű hordozói), Orsós Jakab (néhai beás fafaragó, író), Balogh Balázs András, Bari Janó (érdekes Dalí-utánérzésekkel szerepel), Dilinkó Gábor (*Téli gyász* című festménye például sokkoló, kitűnő alkotás), Csányi János, Nyári Sárkány Péter, David Berry (alias Károly Beri Pongor, aki felnőttarcú, cigarettázó gyerekábrázolásaival ejti rabul a befogadót), Péli Tamás, Rudi Balázs Lajos; a festőnők közül Oláh Jolán („csil-

lagszemű” női portréi kedvenceim), Oláh Mara, Szécsi Magda (*Vágy* című grafikája zseniális tömörségű), Csámpai Rozi, Nagy Ibolya, Lakatos Erika, Bódi Katalin, Illés-Bódi Barbara munkáit sorolom elő hirtelen, ez a felsorolás azonban szigorúan szubjektív véleményt tükröz.

Utoljára hagytam egy sikertörténetet, nevezetesen a Balogh Tiborét, aki a tiszadobi állami intézetben, a Gyermekvárosban nevelkedett, ott határozta el sok évvel ezelőtt két másik társával, akik szintén szerepelnek ebben az albumban, Káli-Horváth Kálmánnal (akit a magyar átlagközönség eddig inkább csak a Duna Televízió bemondójaként ismert), valamint Vári Zsolttal, hogy létrehozzák festő-önképző körüket – ahonnan egyenes út vezetett számára a Magyar Képzőművészeti Egyetemre, aztán pedig, több fontos stáción át, egészen a 2007-es Velencei Biennálé Roma PAVILONJÁIG. Sok munkáját ismerem, írtam már kiállításáról, de ebben az albumban ismét tudott újat nyújtani, egy 2009-es kis tusrajz lett mostani kedvencem, a *Mozgásban* című: egy piros kiméra útját állja a vágatató ló szilaj szabadságának, megrekesztve őt, olyan módon, hogy a szörny valósággal összeolvad vele (keresztül-kasul, mintegy „szétválogathatatlanul”) – mi más lenne ez, mint helyzetmetafora, amely éppen a mozgás ellentétéről beszél?

Kali Kinga

COLLIGITE FRAGMENTA! ÖRÖKSÉGVÉDELEM ERDÉLYBEN

■ A múlt történései az emlékezetben – ahogyan a tárgyak is a valóságban – rendszerint összetöredeznek, ezért van szükség a „fragmentumok” összegyűjtésére, ami egyben a művészettörténet alapvető feladata.

Ezekkel a gondolatokkal találkozunk, ha felnyitjuk a *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben* tanulmánykötetet, és erre a feladatra utal a címben megfogalmazott felszólítás is. Hasonló címmel került sor egy örökségvédelmi konferenciára

2008 áprilisában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézete és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal szervezésében, azzal a kinyilvánított szándékkal, hogy az erdélyi kutatás legújabb eredményeiről a szélesebb közönség is tudomást szerezhesen. Ugyanezt a célt szolgálja az előadások anyagából válogatott tanulmánykötet is.

A kötetben olyan értékekről olvashatunk, melyek – akár történelmi kertek, ötvöstárgyak, modern épületek vagy hagyományos faluképek – eddig különböző okokból méltánytalanul kevés figyelmet kaptak, és jelenleg elhanyagolva vagy lassan pusztulva intő jelként, esetleg épségben megőrizve jó példaként állnak előttünk. Értesülhetünk ugyanakkor az értékek megőrzésére irányuló törekvésekről, így az átfogó helyzetkép kialakítása érdekében végzett felmérésekről és a további tennivalókról.

A huszonhét tanulmány a művészettörténeti, régészeti és restaurátori kutatás, az inventarizáció, műemlékvédelem, népi építészet és kerttörténet szakterületei szerint oszlik meg, az egyes írásokhoz illusztrációként szolgáló színes képanyagot a kötet végén találjuk.

Magyar(országi) művészettörténet-régiók művészettörténete című bevezető tanulmányában Marosi Ernő rávilágít arra, milyen kritériumok alapján mit tekintettek az idők folyamán és mi tekinthető egyáltalán „magyar” művészettörténetnek. A meghatározást egyaránt problematikussá teszik az ország történelmi fejlődésének sajátosságai és a műalkotások alapvetően egyetemes volta. Ha egy képzetbeli térkép szemléltetné a magyar művészettörténet-írás és műemlékvédelem korai működését, kiterjedt fehér foltokat fedeznénk fel rajta, melyek a jelen viszonyait a múltba vetítők, a korizálás által behatárolt megközelítések eredményei. Emiatt is időszerű lenne a magyarországi – és ehhez kapcsolódóan az erdélyi – művészettörténet kidolgozása, szem előtt tartva a központok, perifériák és régiók viszonyának állandó változásából adódó összetettséget, illetve a jelenlegi határokok-

tól független történelmi valóságot. E szemlélet számára irányadó a középkori művészettel foglalkozó szerző saját szakterületének vizsgálati módszere, mely a középkoron túlmutató összefüggésekre is rávilágít.

A határon túli örökségvédelem elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyaló szerzők közül Diószegi László a *Határainkon túli magyar vonatkozású épített örökség kutatása és felújítása* program során szerzett tapasztalatairól számol be. Szó esik az emléktárgy állapotáról, sajátos veszélyeztetettségi tényezőiről és – amint a problematizáló (*Kinek az öröksége?*) cím is előre jelzi – a felmerülő nehézségekről és ellentmondásokról. Mindezek ellenére jelentős, a sikerek között könyvelhető el az állami felelősségvállalás biztató ténye, a megnyugtató tudat, hogy a „gótika legkeletibb értékeit” is magában foglaló emléktárgy nemcsak a magyarság számára fontos, valamint hogy a határon túli örökségvédelem sem jellegzetesen „magyar” kérdés, ugyanúgy lengyel vagy német is, ami talán a jövőben elősegítheti a hatékonyság növelését.

A továbbiakban az örökségvédelemben tevékeny szerepet vállaló erdélyi intézményekről olvashatunk: a Székely Nemzeti Múzeum sokoldalú tevékenységének egy tanulságokban gazdag évszázadáról, valamint a Maros Megyei Múzeum céljairól és terveiről, melyekben az örökségvédelemhez való hozzájárulás elsőként is a saját műemléképületei felújításában áll.

Bálint Ágnes *Örökségvédelem a brasói Fekete templomban* című tanulmánya az itteni száz evangélikus egyházközség gyűjteményei közül a textíliákkal foglalkozik. A sérülékeny tárgyak – közöttük a protestáns utóéletüket élő középkori miseruhák és újkori darabok, valamint a hazájukon kívül legnagyobb számban egybegyűjtött oszmán-török szőnyegek – őrzésének története néhol fordulatokban is bővelkedik, a gondozás, tárolás és kiállítás már megoldott vagy megoldásra váró kérdései pedig megannyi kihívásként merülnek fel.

Az építészeti témájú tanulmányok között a Szőke Balázsé a dél-erdélyi téglabordás boltozatokat vizsgálja. A 15. századvég „csúcstechnikájának” átvétele látványos eredményekhez vezetett, a vidék európai viszonylatban is kiemelkedik a boltozatok számát és változatosságát tekintve. A korban mégis szerényebbnek számító építkezések esetében felmerül a mintaadó kérdése, melyre a szerző lehetséges válaszokat keres, egyben kijelölve az erdélyi elterjedés idejét is. Az egységes technikájú és szerkesztési elvű csillag- és hálóboltozatok a közép-európai késő gótika változatos formáiban tűnnek fel; a szerző az ismert boltozatokat bordavázuk szerint huszonegy – táblázatban szemléltetett – típusba sorolja, előfordulásait is ismertetve.

Egy már töredékében sem összegyűjthető „fragmentum”, a balázsfalvi kastély egykori kápolnájának építészeti kialakítását, formajegyeit tervrajzok és fényképek alapján mutatja be a szerző, Terdik Szilveszter. Az egyedi megoldású bástyakápolna források alapján végigkövetett szomorú kimenetelű története a 18. századi átalakítástól végleges eltűnéséig, állapotának leromlása és a felújítási tervek zátonyra futása a különböző érdekeken és érdektelenségen szemléletes példa rá, hogyan pusztulhatnak el értékek.

Keserü Katalin meglátásában az új művészettörténeti fogalmak bevezetése új megőrzésre érdemes értékeket jelenthet a műemlékvédelem számára. Tanulmánya három fogalmat követ nyomon a magyar és nemzetközi művészettörténet-írásban azzal a kifejezett szándékkal, hogy felhívja a figyelmet egy arra méltó épületcsoportra. A századforduló jelenségei – Arts and Crafts, vernakularizmus, regionalizmus – a kor művészetében is jelen levő szemlélet felé mutatnak, mely a centrum és periféria helyett egyenértékű, egymással rokon jegyeket mutató régiókban gondolkozik. Ezenkívül közelebb vihetnek a korszakban problematikus stíluskérdés megválaszolásához, a különböző ellentmondások

feloldásához – elsősorban az Arts and Crafts mozgalom, melynek Magyarországon is meghatározó szerepét eddig nem fogadta el a szakirodalom. A szerző e jelenségek segítségével hazai és nemzetközi kontextusba illeszti Torockai Wiggand Ede erdélyi munkásságát, az elméleti fejtegetéseken túl pedig gyakorlati javaslatot tesz a gondolatiságukban ma is érvényes művek megóvására.

A festészettel foglalkozó szerzők közül Jékely Zsombor a nemrég feltárt bádoki falfestmények elemzése kapcsán egyúttal az itáliai trecento festészethez köthető erdélyi emlékcsoport újbóli szemügyre vételét is célszerűnek tartja. Minthogy az itteni együttesek nem köthetők közvetlenül sem az itáliai, sem a jelentős magyarországi emlékekhez, az erdélyi központokkal és egymással való kapcsolataikat vizsgálja, egyben pedig a bádoki falképek ikonográfiájával is alátámasztja a trecento hagyományú erdélyi falfestészet egyre későbbi datálása felé mutató feltételezéseket. Végül egy későbbi falkép, a középkori Magyarország területén eddig egyedülálló ún. *Vasárnapi Krisztus* ismertetésével szemlélteti a különböző ábrázolástípusok részben még ismeretlen gazdagságát.

Régészeti feltárások eredményeiről számol be Bakonyi Regina, aki egy alig ismert épülettípusra hívja fel a figyelmet a disznajói késő középkori udvarház bemutatásával, valamint Botár István, aki a csikménasági templomot vizsgálta a tervezést végző Benczédi Sándorral együtt. Tanulmányaikban a templom középkori építési periódusait és újkori történetét körvonalazzák; bár megválaszolatlan kérdéseket is hagy maga után, az addig feltételezettnél messzebbre nyúló, sajátos építéstörténet rávilágít az írott adatok elégtelenségére és a régészeti nyomok információértékére a kézenfekvő általánosításokkal szemben.

Az inventarizáció a hatékony védelem föltehetően legfőbb eszköze; ennek megfelelően a kötet nyolc tanulmánya foglalkozik épületekre vagy egyházi gyűjteményekre vonatkozó felmérésekkel és azok tanulságaival.

Lángi József egy több mint háromszázötven templomra, kastélyra és kúriára kiterjedő program eredményeiről számol be. A felmérés hiánypótló jellege abban áll, hogy az idők folyamán igencsak sérülékenynek bizonyult falképeket és faberendezéseket restaurátori szempontból vizsgálja, megállapítva, milyen állapotban és mi maradt meg a szakirodalomból ismert emlékanyagból, egyúttal pedig javaslatokat téve a konzerválásra. Mint kiderül, kirívó aránytalanság áll fenn a meglevő festett értékek és a rájuk fordított gond és szakértelem között, így a minél szélesebb körű tájékoztatás a látható és a még feltáratlan értékek jövője miatt is egyaránt fontos.

Nagy Gergely Domonkos *Erdélyi centrális barokk templomai. Egy műemlékfelmérés tanulmányai* című tanulmányában a térformálás alapján vizsgálja a kor templomépítészetét, kiemelve azokat a hatásokat, amelyek a helyi hagyományokból vagy általában a barokk felfogásból következnek. Amint válogatásából is kiderül, a centrális térképzés sajátosságait többnyire nem a tisztán központos épületek példázzák; a szerző egyúttal kitér azokra a történelmi tényezőkre, amelyek a történeti Erdély, Partium, Temesköz és a mai Magyarország esetében tapasztalható hasonlóságokat és eltéréseket, a centrális, hosszhasas és átmeneti alaprajzi megoldások különböző mértékű elterjedtségét előidézték.

Több tanulmány kapcsolódik a Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegye és az Erdélyi Református Egyházkerület ingóságainak felméréseihez, melyek egyik kitűzött célja a gyakran az egyház és a művészettörténetesek számára is ismeretlen – „lappangó” – darabok felkutatása, leltározása volt. A liturgikus tárgyakkal foglalkozó három kutató a megvizsgált háromezer műtárgy értékű darab alapján különböző időszakok sajátos kérdéseit tárgyalja. H. Kolba Judit a Gyulafehérvári Egyházmegye legkorábbi, 15–17. századi tárgyaiból válogat; amint rámutat, a gazdag díszítésű pompás kelyhek, talpas kereszttek és úrmutatók az ismeret-

len mesterek nagyfokú hozzáértését és egyben a gótikus ötvösművészet Erdélyre is kiterjedő virágzását tanúsítják. Lovag Zsuzsa statisztikai megközelítésből vizsgálja a 17–18. századi helyi és importmunkák származását, vándorlását és készítőit, míg Németh Annamária a 19. századi és 20. század eleji ötvöstárgyakkal és fémjelzésekkel foglalkozik. A fogyasztói szokások változása, a gépesítés és sorozatgyártás jelenségei általános érdeklenséget váltottak ki az utóbbi kor ötvösmunkái iránt, így a szerző a forrásokban és a szakirodalomban is föllelhető hiányokat igyekszik áthidalni.

Kovács Mária Márta tanulmányában a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye változatos, részben az egyházközségek elnéptelenedése folytán egy helyre koncentrált emlékanyagának nyolc reprezentatív darabja kerül bemutatásra; a szakirodalom számára jórészt ismeretlen tárgyak új fényt vetnek az egyes 17–18. századi ötvösmesterek munkásságára. Barabás Hajnalka a szakma egyik „mostohagyermekének” bizonyult önművességre vonatkozó szélesebb kitekintés után a kézdiszéki egyházközségek értékes emlékanyagára hívja fel a figyelmet, a tárgyakat típusok szerint bemutatva, formáik fejlődésének felvázolásával.

A kerttörténeti témájú írások a történeti kertek iránt tanúsított mérsékelt érdeklődéssel és ennek megfelelő állapottal az egykor meghatározó – kulturális, ökológiai és gazdasági – jelentőségüket állítják szembe. A kert nem csupán dísz, hanem a történelmet más módon is meghatározó személyiségek élettere, igényeik és ízlésük mellett gyakran a nemzeti identitás kifejezője is. Fekete Albert az erdélyi emléanyag jelentős részét kitevő Maros menti kertekről ír, míg a következő tanulmányban a geryeszegi kastély kertjéről esik szó; megtudhatjuk, hogyan alakították az egymást követő Telekiek az egykori kastélyparkot, mi az, ami megmaradt, és mi semmisült meg elrendezéséből, építészeti, szobrászati és növényi díszreiből, valamint hogy milyen kilátással nézhet a jövő elé.

Az erdélyi népi építészeti sajátos színfoltja a Székelyföld és Szászföld határán elhelyezkedő Vécse-völgy. A megvizsgált öt település hagyományos faluképe és épületállománya a még jó állapotban meglévő értéket példázza, mely a szerzők javaslatait megszívlevélve a jövő számára is megtartható. Másfajta kérdés foglalkoztatta a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum szakembereit: hogyan lehet a néprajzi vonatkozásaiban is sokszínű Erdélyt hitelesen és szemléletesen bemutatni egy a szentendrei skanzenbe tervezett épületegyüttes adott korlátai között. Megtudhatjuk, milyen megfontolások vezették az erdélyi épületegyüttes telepítési koncepciójának kialakítását, és hogy hogyan járult hozzá a tájegységenként eltérő változók – a reprezentatív tevékenység vagy a háztípus – kiválasztása az árnyos, újszerű és a sztereotípiákat kiküszöbölő bemutatáshoz.

A tanulmányok szerzői az erdélyiek mellett nagyrészt magyarországi szakemberek, akik számára a határon túli örökségvédelem sajátos kihívást jelent. Az írásaikban visszatérő kérdéskörök között szerepel a művészet regionális tagolódása, Erdély mint összetett régió, emlékhelyének jelentősége és más régiókhoz való viszonya. Az erdélyi művészet általános képe, mint megtudjuk, a közelmúltban talán a legtisztábbabbnak tűnhetett, az egyre bővülő, rendszerezésre váró ismeretanyag azonban számos tekintetben új eredményeket ígér.

A kötet írásai rávilágítanak arra, hogy a korábban egy egész részét képező fragmentumokat összegyűjteni, egységes képbe rendezni és megővni rendkívül összetett feladat, egyben meggyőznek ennek fontosságáról és tanúskodnak az eddigi hozzájárulások biztató sokszínűségéről.

Kónya Anna

A GŐZMOZDONY DIADALA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Majdán János: *Modernizáció – vasút – társadalom. Tanulmányok a vasútépítés hatásáról a 19–20. században*

■ A közlekedés történetében korszakhatárt jelentett az 1829-ben megrendezett első mozdonyverseny. Először a történelemben nem emberi vagy állati erő mérte össze gyorsaságát, hanem ember által szerkesztett, megépített gépi erő. A zakkoló, pöfögő mozdonyoknak köszönhetően átalakult a tér- és időbeli távolság. Több száz kilométert lehetett utazni egy nap alatt, függetlenül az időjárási körülményektől. A vasútnak köszönhetően a tér összezsugorodott.

A vasút társadalmi és gazdasági fejlődést gerjesztett, civilizációs mintákat terjesztett, hatással volt az érintett település építkezési, háztartási szokásaira. Az állomás épülete melléképületeivel, a sínpálya bevágásaival, alagútjaival, hídjaival átalakította környezetét. Vasút nélkül már el sem lehetett képzelni egy várost.

A vasútnak köszönhetően az árak egyégesebbé, állandóbbá és könnyebben meghatározhatókká váltak, megnőtt a javak forgalmaképessége. A szállítási